

Različite religije pod jednim krovom: U susret inkluzivnom vjerskom obrazovanju u Bosni i Hercegovini

Sabina Ćudić

Bosna i Hercegovina, sa nevelikim stanovništvom od približno četiri miliona stanovnika, jedna je od zemalja sa najvećom raznolikosti, ali i jedna od politički najpodijeljenijih zemalja u Evropi. Postojeći obrazovni sistem BiH na više načina odražava unutrašnje podjele u zemlji, koje do određene mjere postoje i u sistemu vjerskog obrazovanja.

Uspriko činjenici da se vjersko obrazovanje u BiH zasniva na pravima koja garantira sam Ustav BiH, jasno je da postoji već prepoznata potreba da se ispitaju postojeći pristupi zemlje prema određivanju odnosa između religije i obrazovanja. Inkluzivno obrazovanje o religijama moglo bi doprinijeti unapređenju društvene, vjerske i političke tolerancije i svjesnog razumijevanja, te bi potencijalno bilo i sredstvo za prevazilaženje podjela kako u obrazovnom sistemu, tako i u širem društvu.

Kultura religija u BiH

Inicijativa „Kultura religija“ u Bosni i Hercegovini kreirala je školski predmet koji bi učenike učio o četiri glavne religije, koje se prakticiraju u Bosni i Hercegovini. Za razliku od tradicionalne vjerske nastave sa doktrinskim pristupom, predmet „Kultura religija“ bi sve učenike vodio ka izučavanju date četiri religije sa naglaskom na njihovu povijest, te kulturne i društvene karakteristike.

Predmet „Kultura religija“ pruža obrazovanje, koje se nadograđuje na postojeće konfesionalno vjersko obrazovanje, te ne osporava ni/niti utiče na postojeću praksu i pravo na konfesionalno vjersko obrazovanje. Ovaj pilot-projekt kao inicijativa, koju je pokrenula i podržala zajednica međunarodnih donatora, u početku je uveden u 21 školu u oba bh. entiteta.

Prema *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*

(Toledo uputama za nastavu o religijama i vjerama u državnim školama), „**Ovaj pristup je inkluzivan i služi kao mjera za jačanje povjerenja, koja ima za cilj unapređenje međureligijske tolerancije i razumijevanja.** Njegov cilj jeste smanjiti moguće nesporazume i konflikte koji mogu proisteci iz nedovoljnog poznavanja vjera i kultura drugih ljudi, tako što će narednoj generaciji dati osnovno obrazovanje iz kulture i historije drugih religija.“

Goethe Institut tvrdi da postojanje ovog predmeta u školama „**daje poseban naglasak razvoju i ohrabriranju tolerancije i suživota svih naroda BiH,** time što ističe sličnosti između četiri vodeće religije u BiH.“ Međutim, upravo je taj aspekt ovog predmeta naišao na otpor vjerskih zajednica, koje su pretpostavile da će dati predmet dati generalnu sliku principa svake pojedinačne religije u okviru svog neutralnog i naučnog pristupa. Istovremeno, nastavnici i vjerski dužnosnici, kao što su Vič. Mario Ćosić, koji predaje predmet „Kultura religija“ u Katoličkom školskom centru (KŠC) u Sarajevu, te islamski teolog Nermina Baljević, koja drži nastavu iz predmeta „Kultura religija“ u Prvoj bošnjačkoj gimnaziji (PBG), smatraju da se predmet „Kultura religija“ zapravo samo nadograđuje na znanje stečeno konfesionalnim vjerskim obrazovanjem.

Katolički školski centar i Prva bošnjačka gimnazija služe kao dva najbolja primjera uspješne implementacije predmeta „Kultura religija“, na zadovoljstvo učenika, nastavnika, roditelja i vjerskih zajednica.

U svom sadašnjem planu i programu, KŠC ima obavezni predmet „Kultura religija“ tokom prve i druge godine gimnazije.

Prema riječima Vič. Marija Ćosić, koji trenutno izvodi nastavu iz „Kulture religija“ u Gimnaziji KŠC, iskustva u nastavi ovog predmeta su bila

Sažetak

Međureligijska netrpeljivost i predrasude su i dalje značajna, ako ne i glavna prepreka procesu pomirenja u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini. S obzirom na to da se glavnim faktorima podjele smatraju jezik i religija stanovništva, i obrazovni sistem zemlje također oslikava takve stavove, sa unutrašnjim podjelama po jezičkim i vjerskim osnovama.

U najvećem dijelu BiH vjersko obrazovanje se organizira samo za učenike većinske vjeroispovijesti, koji najvećim dijelom, ako ne i u cijelosti, uče o vlastitim konfesijama. Ipak, širom Bosne i Hercegovina postoje izuzeci ovoj praksi, u formi obaveznog nekonesionalnog obrazovanja o religiji (ili religijske studije), koje bi bilo dopuna postojećem vjerskom obrazovanju. U pogledu evropskog konteksta, te zasnovan na austrijskom modelu, predmet „Kultura religija“ treba se formalno uvesti u BiH, uz nadzor Ministarstva obrazovanja, čime bi se stvorilo inkluzivni obrazovni sistem.

Interakcija između nekonesionalnog i konfesionalnog vjerskog obrazovanja može imati samo pozitivan ishod, jer znanje koje se stiče predmetom „Kultura religija“ samo se nadograđuje na znanje koje učenici stiču tokom konfesionalne vjerske nastave, koja se organizira u školama ili izvan njih“.

- Vič. Mario Ćosić

„Sadržaj (predmeta) u suštini promovira univerzalne vjerske vrijednosti, s ciljem da putem učenja o drugima i drugačijima, naglasi zajedničku osnovu svih vjera, a da smanji fokus na razlikama između njih... Ja vjerujem da je ovaj predmet potpuno opravdao mjesto koje mu je dato u obrazovnom sistemu u BiH, te da on može u velikoj mjeri doprinijeti boljem razumijevanju drugih ljudi, pogotovo onih, koji smatraju vjeru bitnim dijelom svog života i identiteta“ - Nermina Baljevic, islamski teolog

¹ Schreiner, Peter. Modeli religijskog obrazovanja u Evropi - Kako postojeći modeli mogu doprinijeti toleranciji i nediskriminaciji po pitanju slobode vjere i vjerovanja? Prezentacija za Seminar o strateškom razvoju Oslo Koalicije o slobodi vjere i vjerovanja, Oslo, 7. - 9. decembra 2002.

Fond otvoreno društvo BiH pokrenuo je Program podrške istraživanjima u oblasti javnih politika početkom 2004. godine. Osnovni cilj programa je unaprijeđenje istraživanja i analize javnih politika kako bi se potaknuo argumentovani dijalog i razvio takav način donošenja odluka u oblasti javnih politika koji će počivati na relevantnim informacijama i realnim opcijama.

Program obuhvata edukaciju iz oblasti istraživanja javnih politika, stipendije za istraživanje i mentorstvo u toku istraživanja. Do sada je, u okviru ovog programa, stipendirano 48 istraživača.

Sva istraživanja su dostupna na www.soros.org.ba.

veoma pozitivna te je ovaj projekt privukao i pažnju međunarodnih faktora. Vič. Čosić ističe da učenici svih konfesija, kao i učenici koji se izjašnjavaju kao ateisti, pokazuju natprosječnu zainteresiranost za ovaj predmet, koji ih ohrabruje da istražuju vjerovanja svojih školskih drugova. Jedna od maturantica KŠC-a, Gorana Zagovec, koja trenutno pohađa postdiplomске studije iz Javnog međunarodnog prava na Univerzitetu u Oslu, kaže da je u početku bila skeptična po pitanju „Kulture religija“. **„Ja sada shvaćam da je, u društvu kakvo je BiH, u kojem težimo da održimo našu multikulturnu oazu sa više nacija i etničkih grupa, važno ponuditi takav neutralan pristup, u kojem se učenicima daje uvod u tradicije i običaje svih religija, te u kojem se religioznost smatra ličnim i intimnim vjerskim opredjeljenjem pojedinca.“**

Sličan pristup se primijenjuje i u Prvoj bošnjačkoj gimnaziji, u kojoj je predmet „Kultura religija“ prvi put uveden 1995. godine. Nermina Baljević, koja već 13 godina radi kao nastavnik „Kulture religija“ u PBG, ističe da je predmet ispunio očekivanja kako učenika, tako i roditelja. Dokaz tome jeste i anketa koja se provodi među učenicima. Na pitanje „Da li mislite da je učenje i poznavanje kultura i religija drugih i drugačijih od Vas važno u Vašem obrazovanju?“, 72 učenika su odgovorila sa „Da“, dva učenika sa „Ne mogu trenutno reći“, jedan učenik je rekao „Mogao bih i bez toga“, dok nijedan učenik nije izabrao odgovor „Ne“.

Jedna od maturantica Prve bošnjačke gimnazije, Amila Karačić, koja je nakon srednje škole kao jedan od najboljih studenata diplomirala na Sarajevskoj školi za nauku i tehnologiju, i koja trenutno radi pri Državnom ministarstvu civilnih poslova, vjeruje da je predmet „Kultura religija“ za nju i njene vršnjake bio od izuzetne obrazovne vrijednosti. **„Uz četiri glavne religije u našoj zemlji, ovaj predmet nas je također naučio o svijetu izvan BiH, Balkana, pa čak i Evrope, tako što nam je predstavio različite religije svijeta. Predmet je proširio moje vidike i povećao moju svijest o raznolikosti u globalnom kontekstu.“**

Izazovi

Međutim, jedan od primarnih problema ovog projekta je nedostatak pokroviteljstva projekta od strane državnih, lokalnih ili čak školskih vlasti. Kako je projekt smatran inicijativom mreže donatora, te je trenutno u testnoj fazi, „trenutno ne postoji domaći pouzdani izvor informacija o njegovoj trenutnoj ili budućoj implementaciji. Čak i nadležni za obrazovanje u zemlji imaju jako malo podataka o tome koliko je, u okviru njihove nadležnosti, projekt „Kulture religija“ zapravo uspješan.“¹

U Republici Srpskoj, Ministarstvo obrazovanja je pokrenulo pilot-projekt, koji će trajati od februara 2009. do kraja školske godine tj. do jula 2009., u svakoj od 87 srednjih škola u Republici Srpskoj. Projekt se smatra ne trajnim već eksperimentalnim.

Sociolog Ivan Šiljaković očekuje pozitivne rezultate ove eksperimentalne faze projekta, a istovremeno naglašava da će konačni rezultati predmeta zavisiti od nastavnika i njihovog pristupa nastavi ovog predmeta. On je dodao da je veoma važno da se nijednoj vjeri ne daje povlašteni status tokom nastavnog procesa, te da se neće voditi teološke rasprave, nego će se upoznavati s različitim religijama i njihovim značenjima.

S druge strane, iskustva rada sa Federalnim ministarstvom obrazovanja su različita. Iako je projekt službeno predstavljen Ministarstvu, službenog odgovora nije bilo, niti preporuka za provedbu projekta.

Evropska iskustva

U razvijanju odgovarajućeg pristupa definiranju uloge religije u školama, BiH nalazi svoje mjesto u raznolikom evropskom kontekstu, te je zbog toga potrebno ispitati evropske modele, s naglaskom na onima, koji se mogu uporediti sa bh. kontekstom. Većina evropskih zemalja provodi vjersko obrazovanje u nekoj mjeri (obaveznoj ili neobaveznoj), dok je u tim zemljama vjerska i kulturna pluralnost istovremeno u porastu. Prema tome, dileme i izazovi sa kojima se suočavaju stvaraooci bh. političkih zakona javljaju se u mnogim drugim zemljama Evrope.

Na primjer u Austriji, Švicarskoj, Belgiji i Njemačkoj, gdje postoje različite opcije vjerskog

konfesionalnog obrazovanja, učenici mogu umjesto ovog predmeta izabrati alternativne predmete, kao što su etika ili filozofija². Istovremeno, u zemljama kao što su Danska, Švedska, Norveška i Škotska, obrazovanje o religijama je strogo nekonfesionalno, te je pod isključivom kontrolom države. Ova dva modela se često smatraju suprotnim, ali to nije uvijek tako. **Uspješna saradnja između države i vjerskih zajednica je moguća. Pod oznakom "Modela saradnje" između vjerskih zajednica i državnih agencija, npr. po pitanju sadržaja, obuke nastavnika, nastavnog plana i programa itd, nailazimo i na nekonfesionalne modele i na nekonfesionalne modele.**³

Zemlja koja može poslužiti kao pogodan primjer inkluzivne prakse je Austrija, jer se u toj zemlji relativno uspješno kombiniraju oba gore navedena pristupa: obavezno konfesionalno vjersko obrazovanje za različite državno priznate vjerske zajednice u osnovnim i srednjim školama, uz inkluzivno obrazovanje o kulturi religija. "Učenici u Austriji se ne mogu požaliti na nedostatak izbora, jer su im dostupni časovi katoličanstva, protestantizma, pravoslavlja, novog apostolskog hrišćanstva, judaizma, islama i budizma."⁴ Religija je obavezni predmet u školama, dok je alternativno, nekonfesionalno obrazovanje o religijama dostupno od 1997. godine. U nastavi predmeta „Vjersko obrazovanje“ koriste se različite nastavne metode: studije slučaja, vježbe rješavanja problema i donošenje odluka, igre, preuzimanje uloga, prezentiranje i interpretiranje informacija, ocjena vlastitog rada, diskusije, rad u grupama, učenje na osnovu aktivnosti. Fokus u nastavi ovog predmeta jeste na integriranom učenju⁵.

Cilj konfesionalnog i nekonfesionalnog vjerskog obrazovanja u austrijskim školama doprinosi "pripremi učenika za život, razvijanju njihovog identiteta u pluralističkom društvu u kojem žive... te razumijevanju i razvoju tolerancije prema ljudima drugačijeg pogleda na svijet"⁶. Pozitivna interakcija koja postoji između konfesionalnog i nekonfesionalnog vjerskog obrazovanja u Austriji može se i treba primijeniti i u BiH.

Preporuke

Odnos između religije i obrazovanja u Bosni i Hercegovini je i dalje kontraverzan, u velikoj mjeri decentraliziran, te gotovo izvan dometa i kontrole relevantnih državnih tijela, posebno u slučaju Federacije Bosne i Hercegovine.

Moramo stoga ispitati razne opcije mogućih rješenja, na osnovu kriterija političke volje, izvodljivosti, održivosti i ljudskih prava. Isključivanje konfesionalne vjerske naobrazbe u osnovnim i srednjim školama u BiH zahtijevat će značajne ustavne promjene za koje, barem na ovom području, ima veoma malo ili nimalo političke volje. Sama dostupnost vjerskog obrazovanja ne nailazi na suprotstavljanje javnosti, ali nedostatak izbora i diskriminatorne prakse smatraju se problemima koji se moraju riješiti. Takav pokušaj bi bio upitno izvodljiv, s obzirom na status i javnu podršku koju uživaju vjerske vlasti u BiH. Sloboda organiziranja vjerskog obrazovanja u državnim školama smatra se Ustavom zajamčenim ljudskim pravom, te se posmatra kao pozitivan i demokratski pomak od komunističkog sistema, koji je jasnom i neprobojnom linijom razdvajao vjeru i državu.

Što se tiče statusa quo, očigledno je da su inicijative, koje pokreću nevladine organizacije i donatorska zajednica, ograničene brojem i trajanjem. Izuzetno decentralizirana vlast, pogotovo u Federaciji BiH, dopušta stvaranje individualiziranog pristupa uspostavljanju odnosa između vjere i obrazovanja, koje u nekim slučajevima daje izvanredno uspješne rezultate. Istovremeno, više od polovine kantona u Federaciji su, aktivno ili pasivno, odbili primijeniti predmet „Kultura religija“, navodeći kao razlog nedostatak formalne preporuke ili uputa odgovornih vladinih tijela. Federalno ministarstvo je izrazilo blagi interes za ovaj predmet, ali nije ponudilo nijedno konkretno rješenje za njegovu implementaciju. Republika Srpska će uskoro početi podučavati „Kulturu religija“ kao eksperimentalni predmet u trajanju od sedam mjeseci, nakon čega će projekt zavisiti od daljnje institucionalizacije. Primarno pitanje kojim se treba baviti jeste na koji način uključiti relevantne vladine institucije i centralizirati sistem organiziranja nastave predmeta "Kultura religija" u BiH. Odgovornost se ne može isključivo pripisati Federalnom mini-

Postoji nekoliko pristupa za definiranje takvog odnosa, sa jedne strane, od potpune sekularizacije obrazovnog sistema, na osnovu razdvajanja nadležnosti crkve i države, do obaveznog uvođenja konfesionalnog vjerskog obrazovanja na svim nivoima obrazovnog sistema, s druge strane. Negdje u sredini ove dvije krajnosti nalazi se donekle nejasan status quo.

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ Teaching Religion the European Way (Nastava religije na evropski način), Deutsche Welle, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,1564,1552191,00.html>.

⁵ Bobinac, Ankima Marinkovic, Komparativna analiza nastavnih planova vjerskog obrazovanja: Primjeri četiri katoličke zemlje. Metodika 15 (2007), 425-443.

⁶ Ibid.

Postoji određeni nivo političke volje i interesa za predmet „Kultura religija“ generalno u BiH. Prema tome, primarno pitanje je na koji način uspješno institucionalizirati ovaj proces te kako osigurati njegovu održivost.

Sabina Čudić,

MA, Ljudska prava i demokratija u Jugoistočnoj Evropi (Sarajevski univerzitet i Bolonjski univerzitet, zajednički program); Političke nauke i Međunarodni odnosi (Towson University, SAD), kao dobitnik Međunarodne debatne stipendije.

Sabina trenutno radi pri Sarajevskoj školi za nauku i tehnologiju kao predavač iz raznih oblasti Političkih nauka i Međunarodnih odnosa, uključujući predmete: Moderna politička historija, Politika i ekonomija razvoja, Komparativna politika i Uvod u BiH politiku. Njena istraživačka interesovanja su politika identiteta, moderna politička historija, sigurnosna politika, ustavna uređenja u tranzicijskim društvima, politička argumentacija.

Sabina je svjetski prvak za 2001 godinu u Karl Popper debati, bila je član Američkog državnog debatnog tima za 2003 godinu, te je izdavala radove u oblasti argumentacije i zagovaranja. Pobjednik je Madison Cup-a (prestižno debatno takmičenje) za 2005 godinu (SAD), i primaoc nagrada kao što su Nagrada za specijalan doprinos uspostavljanju BiH debatnog programa, i Američke državne udruge za govorništvo za uspjehe na takmičenjima iz debate i govorništva.

Od ove godine Sabina je doktorski kandidat na Institutu za istraživanje mira i sigurnosne politike pri Hamburgskom univerzitetu.

starstvu obrazovanja, zbog toga što, čak i ako Ministarstvo u potpunosti podrži ovaj projekt, te izda preporuku za njegovu implementaciju, nadležnost nad njom leži na kantonalnom nivou, na kojem se obrazovne politike i usvajaju. To znači da se naponi za realizaciju ovog projekta moraju usmjeriti ka ministarstvima na oba gore spomenuta nivoa.

- **Saradnja sa vjerskim autoritetima** treba da se uspostavi, na osnovu već otvorenih komunikacijskih kanala, te na osnovu uvjerljivih argumenata pojedinih predstavnika vjerskih poglavarstava da interakcija između konfesionalnog i nekonesionalnog vjerskog obrazovanja može imati samo pozitivan ishod. Ovaj argument treba koristiti kao primarno sredstvo saradnje sa onim subjektima koji su odbili uvesti predmet „Kultura religija” zbog postojanja obaveznih konfesionalnih vjerskih predmeta.
- **Nadležna ministarstva moraju se obavijestiti** o činjenici da u njihovom domenu već postoji predmet „Kultura religija” u određenoj formi, da je politička volja za primjenu predmeta očigledna, te da su kapaciteti za nastavu ovog predmeta već razvijeni i/ili se mogu razviti među postojećim fakultetskim kadrom.
- **Obuka novog nastavnog kadra za predmet „Kultura religija” mora se organizirati u državnoj nadležnosti, te u saradnji sa postojećim bh. univerzitetima i nastavnicima predmeta koji su već prošli formalnu i specijaliziranu obuku.** Ministarstva obrazovanja trebaju biti odgovorna za organizaciju obuke i certificiranja nastavnika „Kulture religija”. Takve aktivnosti će se implementirati na entitetskom nivou, što će stvoriti osnovu za izgradnju savremenog, inkluzivnog, evropskog obrazovnog sistema.
- Treba uspostaviti **mrežu podrške nastavi predmeta „Kultura religija”,** koja će uključivati dugogodišnje i stručne predavače predmeta, te predstavnike vjerskih zajednica, međunarodne zajednice, entitetskih i kantonalnih ministarstava obrazovanja.

- Potrebno je **uskладiti nastavne materijale i metodologiju.**
- Treba povesti **javnu informativnu kampanju,** koja će javnost, roditelje, učenike, ali i vjerske zajednice informirati o pozitivnoj interakciji između konfesionalnog vjerskog obrazovanja i predmeta „Kultura religija”, uz podatke o lokalnim i međunarodnim primjerima takve uspješne interakcije.

Prema tome, održivost predmeta „Kultura religija” postići će se putem lokalne kontrole nad ovim projektom, i podrške i poštovanosti nadležnih ministarstava obrazovanja.

Bibliografija

Towards Inter-Religious Understanding in Bosnia and Herzegovina: A Status Report on the Pilot Course Culture of Religions (Put ka međuvjerskom razumijevanju naroda Bosne i Hercegovine: Statusni izvještaj o pilot-predmetu „Kultura religija”). Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini. Odsjek za obrazovanje. August, 2007. godina.

Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools (Toledo upute za nastavu o religijama i vjerama u državnim školama). Pripremio Savjetodavno vijeće eksperata religijskih i vjerskih sloboda Ureda za demokratske institucije i ljudska prava OSCE-a (ODIHR). Izdao ODIHR, 2007. godina.

Međunarodni izvještaj o vjerskim slobodama u Bosni i Hercegovini (*International Religious Freedom Report*). State Department SAD-a, 2007. Izvor: <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2007/90167.htm>

Bobinac, Ankima Marinković *Komparativna analiza nastavnih planova vjerskog obrazovanja: Primjeri četiri katoličke zemlje*. Metodika 15 (2007.), 425-443

Schreiner, Peter. Modeli religijskog obrazovanja u Evropi - Kako postojeći modeli mogu doprinijeti toleranciji i nediskriminaciji po pitanju slobode vjere i vjerovanja? (*Models of Religious Education in schools in Europe, How Can Existing Models contribute to tolerance and non-discrimination with regard to freedom of religion and belief?*). Prezentacija za Seminar o strateškom razvoju Oslo Koalicije o slobodi vjere i vjerovanja, Oslo, 7. - 9. decembra 2002.